

לכך הוצרכו שניהם, מה שחיסר זה גילה זה'

יהודה שורץ

א. לימוד רש"י לתורה על-פי תכנית הלימודים של הר"ש מן ההר¹

בתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת הציע הרב שלמה מן ההר זצ"ל תכנית לימודים לבתי הספר היסודיים, המקדישה זמן ניכר ללימוד חומש עם פירוש רש"י. ההצעה נבעה, בין היתר, ממצוקה משמעותית שהתעוררה בהוראת גמרא לתלמידים צעירים. לדעת הרב מן ההר, ראוי לדחות את לימודי הגמרא לכיתות גבוהות, ואולי אף לישיבות הגבוהות. תלמידים צעירים ייחדו את השעות המיועדות לתורה שבעל פה ללימוד משנה וללימוד חומש עם רש"י.² הנ"ל מסביר, שתלמיד שיִדע היטב את

1. שמו של המאמר שלפנינו לקוח מדבריו של רש"י לשמות כא טז. עוד נעיר, כי הפניה סתמית במאמרנו מכוונת לשמות כא ולפירושו של רש"י על פרק זה.
2. הרב שלמה מן ההר, 'חינוך ממלכתי-דתי הרהורים ותהיות', שמעתין, גיליון 35 (חורף תשל"ג) עמ' 162. הנ"ל מתייחס לבעיית לימוד הגמרא בבית הספר היסודי, כדלהלן: 'בית הספר הממלכתי דתי... משקיע מאמצים מרובים לקיים את הוראת הגמרא ולהעמידה על רמה מתקבלת על הדעת... כמדומה שיש מקום להרהורים ותהיות אם אנו הולכים בדרך הנכונה בכל כך הרבה מאמצים בלימוד הגמרא. שמה היינו עושים דבר טוב אם היינו ממעטים בלימוד הגמרא, ומרבים כנגד זה בלימוד משנה וחומש עם רש"י... היה זה מעשיר את בוגרי בתי הספר הדתיים שלנו עושר גדול והיה גם פותח פתח לאלה שנדבה רוחם להמשיך בלימוד גמרא בגיל מבוגר יותר.'

פירוש רש"י על התורה, יהיה מוכן ללימוד גמרא יותר מתלמיד שילמד דפי גמרא אחדים בבית הספר היסודי.³

דומני, שהרב מן ההר סבר, שאת מיומנויות היסוד הנחוצות להבנת דברי חז"ל בגמרא, ניתן להקנות בהצלחה באמצעות העיון בדברי רש"י. מיומנויות כגון: חשיבה תלמודית ויכולת הבנה של מדרש, הכרת מידות שהתורה נדרשת בהן, דיוק מילולי, יסודות הארמית, הבחנה ביתרונות ובחסרונות של פירושים שונים לפסוק, הבחנה בין פשט לדרש והכרה של יסודות פרשניים המצויים בתרגום. כל אלה מצויים בדברי רש"י, והם עשויים לסייע ללומד הגמרא המתחיל.

נוסף למיומנויות שירכוש התלמיד במהלך העיון בדברי רש"י, הוא יזכה להכיר מושגי יסוד תורניים. כאשר התלמיד יתחיל לעסוק בגמרא, הוא ימצא בה מושגים רבים המוכרים לו זה מכבר, והדבר יקל עליו מאוד. לעתים מביא רש"י לא רק את מושגי היסוד, אלא גם את הדיון ההלכתי כולו, לרבות המחלוקות ושמות החכמים החולקים, וכן את הישקלא וטריא. גם כאן לימוד דברי רש"י יוצר למעשה היכרות ראשונית עם הגמרא.

ב. כפילויות בתורה

במאמר זה אבקש להביא מספר דוגמות כדי להראות, שלימוד רש"י על התורה מכין את התלמידים ללימוד גמרא. המאמר יעסוק בפירוש רש"י

3. הרי"ש מן ההר, יתגובה למאמר של הגב' פרנקל, שמעתין 32 (שבט-אדר תשל"ב), עמ' 29. הני"ל מתייחס להצעה ללמד את הבנות גמרא: יאני מרשה לעצמי לקבוע, שבאמצעות לימוד ארבעים דפים מן הגמרא (התלמוד כולו מחזיק כאלפיים וחמש מאות דפים) לא נוכל לבנות את אישיותה הדתית של הבת וגם לא את זו של הבן... לימוד התלמוד הוא דבר קשה מאד, וכדי שנער ירכוש ידיעות... הוא צריך להיות מחונן בכישרונות של עילוי. אם היינו משקיעים את כל האנרגיה שאנו משקיעים בלימוד התלמוד בבתי ספר לנערים, בלימוד חומר אחר מתאים יותר, היינו גם אצל הנערים משיגים הישגים חינוכיים והשכלתיים בשטח ההשכלה היהודית בהיקף הרבה יותר גדול ובעומק הרבה יותר גדול. אם היינו מלמדים מאתיים פרקי משניות, את כל התורה עם רש"י ורמב"ן... את לימוד התלמוד היינו יכולים להשאיר בשקט לשיבות!

לפסוקים הראשונים בפרשת 'משפטים', ולמיומנויות הלמידה השונות שניתן להקנות באמצעותם. על אף שנעסוק בחמישה פסוקים בלבד, נשתדל להתמקד בדוגמות, שלא ללמד על עצמן יצאו, אלא ללמד על כלל פירושו של רש"י לתורה יצאו. במהלך העיון בדברי רש"י נבקש להבליט את דרך החשיבה התלמודית, העומדת ברקע של כל היגד, ואת המיומנויות החשובות לפיתוחו האינטלקטואלי של התלמיד בכלל, ולהכנתו ללימוד גמרא בפרט.

בפתח הדברים ראוי לעמוד על נקודה עקרונית, המשמשת מבוא לעיוננו בפירושי רש"י לתורה. דברי רש"י המצוטטים בכותרת המאמר מתייחסים לתופעת הכפילות בתורה. פעמים רבות חוזרת התורה על רעיון או על מצווה במקומות שונים. כידוע, ישנה הנחת יסוד, שאין בתורה היגד מיותר, ועל כן יש למצוא הסבר לאותן חזרות, ולחתור לגילוי החידוש הקיים בכל מאמר, בכל ייתור ובכל רמיזה לשונית.

בדבריו הקצרים עומד רש"י על נקודה זו: כאשר ישנם מספר פסוקים בעלי תוכן דומה, יש למצוא את החידוש בכל אחד מהם ביחס לחברו: 'מה שחיסר זה, גילה זה'. רש"י מסביר, שתמונה שלמה מתקבלת מהתבוננות משולבת-סינכרונית בכל הפסוקים. במילים אחרות, המאמר הא-לוהי מושלם מחיבורם של כל ההיגדים או הפסוקים למרקם אחד.

בפסוק יב ('מכה איש ומת') מתייחס רש"י לתופעה זו של הסבר הכפילויות בתורה, בנימה שיש בה היסוס מסוים:

כמה כתובים נאמרו במיתת רוצחין, ומה שבידי לפרש למה באו כולם, אפרש.

רש"י איננו מבטיח פתרון מושלם. הוא ניצב מול התופעה של כתובים החוזרים על עצמם בפרשות השונות העוסקות ברוצח, וקובע שינסה לפרשם ולעמוד על החידוש שבכל אחד מהם, אף אם ההסבר שיציע לא יהיה הסבר מלא.

בעל 'צידה לדרך', ממפרשי רש"י, מתייחס להערה המתודולוגית של רש"י:⁴

אין רצונו לומר מה שחידש מליבו מסברא דנפשיה, אלא רוצה לומר מה שימצא במכילתא ובגמרא, כמנהגו.

רוצה לומר, אל לנו לחשוך ברש"י שיחדש מדעתו הסבר לכפילויות השונות בפסוקים. רש"י ינהג כמנהגו ויפרש את החידוש בכל אחד מן הכתובים על פי דרכם של חז"ל במקורות התנאיים והאמוראיים. דומה כי בדבריו של רש"י משתמעת נימה שונה מזו שמציג בעל 'צידה לדרך'. רש"י איננו מתעלם לחלוטין משיקול הדעת העצמאי בהסבר הפסוקים. פירוש רש"י מיוסד, כמובן, על דברי חז"ל, אך רש"י מותיר לעצמו מקום להתגדר בו: זימה שבידי לפרש... אפרשי.

ג. דיני עבד עברי

הדוגמה הראשונה שנציג מצויה בפסוק ב, הפותח את פרשת עבד עברי:

כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יָצֵא לְחֻפְּשֵׁי חָנָם.

רש"י על אתר ('כי תקנה עבד עברי') דן ביחס שבין פסוק זה ובין פסוקים נוספים העוסקים בעבדות ובעבדים:

אִם זָרְחָה הַשְּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ, שְׁלֵם וְשֵׁלֵם אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַר בְּגִבְתּוֹ.
(שמי' כב ב')

וְכִי יִמְוֶן אַחִיד עִמָּךְ וְנִמְכַר לְךָ, לֹא תַעֲבֹד בוֹ עֲבֹדַת עֶבֶד. (ויקי' כה לט)

וְהַתְּנַחֲלֶתֶם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרֵשֶׁת אֲתוֹן, לְעֵלֶם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ.
(ויקי' כה מו')

4. הרב יששכר בער איילינבורג, 'צידה לדרך' - על פירוש רש"י לתורה, מהדורת זילברג, בני ברק תשנ"ח, עמ' קלח.

**פִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִידָה עֵבֶרִי אוֹ הָעֵבֶרִיָּה וְעֶבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנָה
הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנִי חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ. (דב' טו יב)**

לפנינו ארבעה פסוקים, נוסף על הפסוק שבפרשתנו. לדעת רש"י, ישנו פסוק אחד שעוסק בעבד כנעני (ויק' כה מו), ושאר הפסוקים עוסקים בעבד עברי.

רש"י בלשון הזהב שלו חורז את הפסוקים בבירור הלכתי, ומציג דיון תלמודי המתאר את דיני העבד העברי, שאמור לעבוד שש שנים ולצאת לחפשי בשנה השביעית. דבריו מבוססים על מדרש ההלכה במכילתא,⁵ והם עשויים לפתוח צוהר להבנת לשון התנאים, ולהיכרות עם המשא והמתן ההלכתי.

וכך כותב רש"י:

כי תקנה עבד עברי - עבד שהוא עברי,
או אינו אלא עבדו של עברי, עבד כנעני שלקחתו מישראל ועליו הוא
אומר: 'שש שנים יעבוד',
(ומה אני מקיים 'והתנחלתם אותם' (ויק' כה מו) - בלקוח מן הגוי,
אבל בלקוח מישראל יצא בשש?
תלמוד לומר: 'כי ימכר לך אחידה עברי' (דב' טו יב) - לא אמרתי אלא
באחיד.

רש"י עורך את הדיון בתבנית הבאה:
הצעת פירוש;
הצעת פירוש חלופי ('או אינו');
דיון בפירוש החלופי - קושיה עליו, ויישוב הקושיה ('ומה אני
מקיים');
חזרה לפירוש הראשון וביסוסו בכתובים ('תלמוד לומר').

5. מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דזויקין, פרשה א.

תבנית זו מאפשרת לעקוב אחר מהלך החשיבה של המדרש ומובילה את הלומד להכרה בצדקת הפירוש, שהוצע מלכתחילה. הרי לפנינו חשיבה תלמודית במיטבה, קריאה רגישה של הפסוקים, דיוק בביטויים המיוחדים ומהלך לוגי בהיר. מסתבר, שתרגול תבניות מעין אלה בדברי רש"י יביא את התלמיד ליכולת חשיבה משובחת. בהמשך הפסוק הנ"ל מציג רש"י תבנית תלמודית נוספת, גם כאן על יסוד דברי המכילתא:

כי תקנה - מיד בית דין שמכרוהו בגניבתו, כמו שנאמר: 'אם אין לו ונמכר בגניבתו'. (שמי' כב ג)
או אינו אלא במוכר עצמו בפני דוחקו, אבל מכרוהו בית דין לא יצא בשש?
כשהוא אומר: 'וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך' (ויק' כה לט) - הרי מוכר עצמו מפני דחקו אמור,
ומה אני מקיים 'כי תקנה'! בנמכר בבית דין.

תבנית הדיון דומה לתבנית הקודמת, אף שהמינוח שונה במקצת:
הצעת פירוש;
הצעת פירוש חלופי ('או אינו אלא');
דחיית הפירוש החלופי ('כשהוא אומר');
חזרה לפירוש המוצע וביסוסו בכתובים ('ומה אני מקיים').

אם כן בפסוק אחד חוזר רש"י על שתי תבניות דומות. חזרה זו תבסס את הבנת מהלך החשיבה של חז"ל, ותאפשר לתלמיד להתמודד שוב עם הפסוקים והדיוקים העולים מכל אחד מהם. הכרת המושגים 'מוכר עצמו בפני דוחקו' ו'מכרוהו בית דין' והבנת ההבדל ביניהם, חשובות לצורך בניית תשתית מקיפה בהלכות עבדים. כללו של דבר, הוראת פסוקנו עם דברי רש"י לתלמידים צעירים מוסיפה נדבך חשוב לקראת לימוד משנה וגמרא.

ד. דיני רוצח

הדוגמה הבאה מצויה בפסוק יב. לעיל הזכרנו את הערתו המתודולוגית של רש"י לפסוק זה, המובאת להלן שוב:
כמה כתובים נאמרו במיתת רוצחין, ומה שבידי לפרש למה באו כולם, אפרש.

רש"י מזכיר 'כמה כתובים', ובפירושו שיובא להלן, הוא מתייחס לשניים. האחד הוא הפסוק בפרשתנו, והשני מספר 'ויקרא':

מִכָּה אִישׁ וְמוֹת יוֹמֵת. (שמי' כא יב).
וְאִישׁ פִּי יָכָה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם, מוֹת יוֹמֵת. (ויקי' כד יז).

ואלה דברי רש"י:⁶

למה נאמר?	ימכה איש ומת;
לפי שנאמר:	וְאִישׁ כִּי יָכָה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם;
תלמוד לומר:	שומע אני בהכאה בלא מיתה?
ואם נאמר:	ימכה איש ומת' - אינו חייב אלא בהכאה של מיתה.
ולא נאמר:	ימכה איש,
הייתי אומר:	וְאִישׁ כִּי יָכָה,
	אינו חייב עד שיכה איש;
תלמוד לומר:	הכה את האישה ואת הקטן מנין?
ועוד אילו נאמר:	יְכִי יָכָה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם' - אפילו אישה וקטן.
	ימכה איש, שומע אני אפילו קטן שהכה והרג,
	יהא חייב?
תלמוד לומר:	וְאִישׁ כִּי יָכָה' - ולא קטן שהיכה.
ועוד:	יְכִי יָכָה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם' - אפילו נפלים במשמע?

6. על פי המכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דנויקין, פרשה ד; וכן בבלי סנהדרין, פד ע"ב.

תלמוד לומר: 'מכה אישי' - אינו חייב עד שיכה בן קיימא הראוי להיות איש.

בדברים אלה חוזר רש"י מספר פעמים על התבנית הבאה:

שאלה על הדגשה מסוימת בפסוק (ילמה נאמר?);
 הסבר נחיצותה של ההדגשה, כדי למנוע טעות שעלולה הייתה להיגרם על פי לימוד מפסוק אחר (לפי שנאמר?);
 מסקנה (יתלמוד לומר?).

נוסף לתבנית זו, עורך רש"י סדרת השוואות בין שני הפסוקים ומדגיש דיוקים שמהם נלמדו הלכות שונות בדיני רוצח. בהוראת דברי רש"י הללו יש להתמקד בכלים להשוואה של שני פסוקים (או של כל שני מקורות אחרים). מומלץ לעיין עיון מוקדם בפסוקים, בניסיון לאתר את הדומה והשונה ביניהם, ולאחר מכן ללמוד את דבריו של רש"י ולהבין את ההשוואות והדיוקים שהוא מציע. בדרך זו תובהרנה ההלכות הנלמדות משני הפסוקים. מיומנות לימודים זו, של השוואת שני מקורות דומים אך לא שווים, היא מיומנות חשובה ביותר, המהווה תשתית מעולה ללימוד משנה וגמרא. יתר על כן, התלמיד לומד להכיר את דרכם של חכמים, המייחסים חשיבות לכל מילה ולכל אות בטקסט. ועוד, התלמיד מתרגל לסגנון הדיבור של חכמים, בדרך של שאלה ותשובה. גם כאן זוכה התלמיד לדברים הרבה בלימוד פירושו של רש"י.

ה. מכה אביו ואמו

בפרשתנו (פסוקים טו-יז) נאמר:

וּמִכָּה אָבִיו וְאִמּוֹ - מוֹת יוּמָת.

וְגַב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְּדָדוֹ - מוֹת יוּמָת.

וּמִקָּלֵל אָבִיו וְאִמּוֹ - מוֹת יוּמָת.

בסדרם של פסוקים אלה ובזיקה שביניהם נדון ב"ה בהמשך, אך קודם לכן נבחן את פירושו של רש"י לפסוקים אלה, אשר גם כאן מתבסס על השוואת הפסוקים למקורות מקבילים. בפירושו לפסוק טו כותב רש"י:⁷

זמכה אביו ואמוי - לפי שלמדנו על החובל בחברו שהוא בתשלומין ולא במיתה, הוצרך לומר על החובל באביו שהוא במיתה.

רש"י משווה את הנאמר בפסוקנו לפסוקים יח-יט בהמשך הפרק:

וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב. אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, רק שבתו יתן ורפא ירפא.

פסוקים אלה מציגים את חובת התשלומים של החובל בחברו. רש"י בוחן את היחס בין החובל בחברו ובין החובל בהוריו. כמובן, דין התורה בכל אחד מהמקרים שונה לחלוטין: החובל בחברו חייב בתשלומים, בעוד שהחובל בהוריו חייב מיתה. רש"י מבהיר את ההבדל בין המקרים, ודומה שבדבריו הוא בא לעורר את הלומד לחשוב על הסיבה להבדל זה: מדוע מחמירה התורה על החובל בהוריו יותר מן החובל בחברו?

שאלת מפתח זו בהבנת הדברים מהווה גם היא כלי למידה חשוב ביותר. בדומה לחכמי המשנה והגמרא, יתרגל התלמיד לשאול 'למה', וכן לעמוד על טעמיהן ונימוקיהן של ההלכות שאותן הוא לומד.

כאן המקום לציין, כי העיסוק במיומנויות הלמידה לא ידחק את העיסוק בפסוקי הפרשה לגופם. לעיל עמדנו על השאלה המתעוררת בקריאת דברי רש"י: מדוע הבחינה התורה בין החובל בהוריו לחובל בחברו? כמובן, התשובה לשאלה זו פותחת פתח לדין הלכתי והשקפתי

7. על פי המכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דנויקין, פרשה ה.

נרחב בנושאים שונים, כגון: חומרת הפגיעה בזולת, יחסי האדם והוריו (תוך השוואה לעשרת הדיברות ולמקורות נוספים שבהם נדון נושא זה) ועוד. דיון זה חשוב ביותר בלימוד פסוקי התורה, וכאמור, הצעתנו במאמר זה לא באה לוותר על אותו דיון, אלא להדגיש את הערך המוסף שיש ללימוד פירוש רש"י על התורה, כאשר מכינים את התלמידים ללימוד תורה שבעל פה.

1. גונב נפשות

את פסוק טז משווה רש"י לפסוק המצוי בספר דברים:

כִּי יִמְצָא אִישׁ גֹּנֵב נֶפֶשׁ מֵאֲחִיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְעַמָּר בּוֹ וּמָכְרוּ וּמַת הַגֹּנֵב הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִקֶּרְבְּךָ. (דב' כד ז')

שני הפסוקים עוסקים בגנבת נפשות, אך הם מדגישים עניינים שונים, כמבואר בדברי רש"י:⁸

יגונב איש ומכרו'

למה נאמר?

לפי שנאמר: 'כי ימצא איש גונב נפש מאחיו' (דב' כד ז);

אין לי אלא איש שגונב נפש, אשה מנין?

תלמוד לומר: יגונב איש ומכרו';

ולפי שנאמר כאן: וגונב איש אין לי אלא גונב איש גונב אישה מנין?

תלמוד לומר להלן: 'גונב נפש'.

בסיום מערכה זו העיר רש"י את הערתו שהוצגה לעיל:

לכך הוצרכו שניהם, מה שחיסר זה גילה זה.

8. על פי המכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דנויקין, פרשה ה; וכן בבלי סנהדרין פה ע"ב.

רש"י מדריך את הלומד בהשוואת הפסוקים, ובדקדוק בייחודו של כל אחד מהם. גם כאן, עשוי התלמיד לרכוש את מיומנות ההשוואה, וכן את חשיבות הקריאה של כל מילה, בניסיון להבין את המשתמע ממנה, ואת אשר היא באה לחדד. תלמיד שיתרגל ויחזור ויתרגל את המלאכה הזו, יתקדם באחריות ובבטחה אל עבר למדנות תלמודית. כדאי לציין, שרש"י אינו מזכיר בפירושו את איסור 'לא תגנוב' שבעשרת הדיברות, והדבר מתמיה, משום שרש"י עצמו פירש שם (שמי' כ יב), כי 'בגונב נפשות הכתוב מדבר'. יש לתת את הדעת על השמטה זו, ואין כאן המקום להאריך.

ז. מקלל אביו ואמו

פסוק יז שב ועוסק ביחסי הורים וילדים, וגם בפירושו זה מגייס רש"י פסוק מעניין אחר. נעיין בשני הפסוקים:
וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת (שמי' כא יז).
כִּי אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ מוֹת יוּמָת,
אָבִיו וְאִמּוֹ קָלַל דָּמּוּ בּוֹ (ויקי' כ ט).

העתקת הדברים בדרך המוצגת כאן מניחה את התשתית להבנת דברי רש"י. התלמיד יסמן את הדומה והשונה בשני הפסוקים, וכך יוכל להבין בקלות את דברי רש"י. יש מקום להעלות השערות שונות לסיבות לאותם הבדלים, ולאששן או להפריכן לאור העיון בדברי רש"י.

רש"י כותב:⁹

ומקלל אביו ואמו

למה נאמר?

לפי שהוא אומר: 'איש איש אשר יקלל את אביו (ויקי' כ ט);

אין לי אלא איש שקלל את אביו, אישה שקללה את אביה

מנין?

9. על פי המכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דנויקין, פרשה ה.

תלמוד לומר: 'ומקלל אביו ואמו' סתם - בין איש ובין אישה.
אם כן למה נאמר: 'איש אשר יקללי? להוציא את הקטן.

התבנית המוכרת לנו מהפירושים הקודמים ברשיי מלמדת בהקשר זה שתי הלכות:

- א. קללת ההורים אסורה הן על האיש והן על האישה.
- ב. קללת ההורים אסורה על מבוגרים, אך לא על קטין.

ת. **סדר הפסוקים: מכה אביו ואמו, גונב איש, מקלל אביו ואמו**
כפי שכתבנו לעיל, יש מקום לבחון את סדר הדברים בשלושת הפסוקים שבהם עסקנו. רשיי (בסוף פסוק טז) עומד על נקודה זו:

והפסיק העניין, וכתב: 'וגונב איש' בין מכה אביו ואמו (פסוק טו) למקלל אביו ואמו (פסוק יז).

בדברים אלה מציג רשיי תמיהה על סדר הדברים: מדוע לא הצמידה התורה את מכה הוריו ומקלל הוריו, ובחרה 'להפסיק העניין' בפסוק העוסק בגונב איש ומכרו? רשיי אינו מיישב את תמיהתו, אך הוא מעיר, שאפשר שהיא העומדת ביסוד המחלוקת בגמרא במסכת סנהדרין (פה ע"ב). בגמרא שם נחלקו, האם 'מקשינן הכאה לקללה', כלומר, האם הלכות שונות שנאמרו ביחס למקלל הוריו תקפות גם ביחס למכה הוריו? דברי רשיי אלו יסייעו לתלמיד העוסק באותה גמרא בסנהדרין, ובאמצעותם יוכל הלומד לעסוק בסוגיה בצורה מדורגת ומסודרת: מן הפסוקים לדברי רשיי, ומדבריו למחלוקת שבגמרא.

בשולי הדברים נזכיר בקצירת-האומר דעות נוספות בראשונים, הדנות בסדרם של שלושת הפסוקים הנ"ל. רמב"ן (בפירושו לפסוק טו) מציג שני הסברים. ההסבר הראשון מבוסס על חומרת הענישה על העבירות הנזכרות כאן:

ימכה אביו ואמו מות יומת' - כבר למדו חכמים שמיתתו בחנק, ולכך סמך לו: 'וגונב איש ומכרו', שגם הוא באותה מיתה. **והפריש ממנו: 'ומקלל אביו ואמו'**, מפני שהוא בסקילה, שנאמר בו: 'אביו ואמו קלל דמיו בו', וכל מי שנאמר בו כלשון הזה הוא בסקילה.

רמב"ן מסביר, שהכתוב הזכיר תחילה שתי עבירות שעונשן חנק, ולאחר מכן עברה שעונשה חמור יותר: סקילה. בהמשך דבריו מסביר רמב"ן, מדוע החמירה התורה בעונשו של המקלל:

והחמיר במיתת המקלל יותר ממיתת המכה, מפני שחטא הקללה מצוי יותר, שהכסיל כאשר יכעוס והתקצף - יקלל... והעבירה כפי מציאותה תמיד צריכה ייסור גדול.

דברי רמב"ן אלו משלימים את לימוד הפסוקים (בעיקר בהיבטם הרעיוני), ועל פיהם ניתן לדון בחומרת האיסור לקלל בכלל, ובחומרת האיסור לקלל את ההורים בפרט.

את התשובה השנייה מביא רמב"ן בשמו של רבי סעדיה גאון:

והגאון רבי סעדיה אמר, כי הכניס דבר הגונב איש ביניהן בעבור כי על הרוב הנגנבים הם קטנים ויגדלו במקום אחר ולא יכירו אבותם, ויבוא שיכום ויקללום. ולכן ראוי להעניש הגנב במיתה כהם כי העונש הוא עליו.

תשובתו של רס"ג משקפת מציאות היסטורית, שבה חטיפת ילדים הייתה תופעה רווחת. באותה תקופה התקיים בעולם משטר עבדות אכזרי, שהתפתח והתעצם מכוחן של חטיפות הילדים.

רבי אברהם אבן עזרא (בפירושו הקצר לפסוק טז) כותב:
 'וגונב איש ומכרוי - וזה האיש הישראלי קטן או גדול. ויהיה טעם
 הגדול שיגנוב לבו, והקטן - כמשמעו.

ראבי"ע מסביר, שישנן שתי דרכים לגנוב אדם: דרך אחת היא לגנוב את
 גופו, ואת זאת ניתן לעשות רק לקטן. עם זאת, גם דרך שנייה: גנבת לבו של
 אדם. בדרכים של ערמה ופיתוי ניתן להוליך אדם שולל, ולדרדרו למדרון,
 שסופו הוא שעבוד פיזי. דברי ראבי"ע מבהירים את החומרה הרבה בגרירת
 אנשים מבוגרים למגמות שליליות ובהפלתם בפח.

יש להעיר, כי העיון בדברי הפרשנים משלים את לימוד פירושו של
 רש"י.¹⁰ השוואת פירושו של רש"י לפירושים אחרים מעצימה את הערך
 הפדגוגי שבדברי רש"י, ובכך מחזקת מיומנויות נוספות שיסייעו
 לתלמידים בלימוד תורה שבעל פה. כמו כן דברי הפרשנים מרחיבים את
 היריעה בתחומים שרש"י לא עסק בהם, ובכך מעשירים את ידיעות
 התלמידים ומקנים להם יכולת לדון בסוגיות שונות לאורם של שיקולים
 שונים ומגוונים.

ט. סוף דבר

פתחנו את המאמר בהצגת הצעתו של הרב מן ההר. גם אם לא נקבל
 את אותה הצעה ככתבה וכלשונה, הרי שיש מקום לשקול את הרעיונות
 העקרוניים שמציע הרב מן ההר, ולשלבם בשיטת הלימוד הנפוצה בבתי
 הספר. נזכיר שמקובל מזה שנים רבות, שכבר בכיתה ה מתחילים תלמידים
 ללמוד גמרא, עוד לפני שהשלימו את לימוד חמשת חומשי התורה.
 על פי הצעתנו, ניתן אמנם ללמד גמרא בכיתות נמוכות, אולם המורים
 יתנו דעתם על כך, שבמסגרת לימוד חומש ורש"י יש להקנות לתלמידים

10. כזכור, הרב מן ההר (לעיל, הערה 3) הציע ללמוד נוסף לרש"י על התורה גם קטעים מפירוש
 רמב"ן, כתחליף ללימוד גמרא.

מיומנויות הנחוצות ללימוד גמרא. המורה לתורה יתחשב בתוכן הלימוד בגמרא, וידאג לקשור את שני התחומים בקישור הולם. מאידך, המורה לגמרא יתחשב בידיעות התלמידים ברש"י על התורה, ויעקוב אחר תוכן הקטעים הנלמדים, במטרה לסייע להם להתקדם בלימוד הגמרא על הצד הטוב ביותר.

לסיכום, יש לקוות כי 'מה שחיסר בזה גילה בזה'. הצדדים הקשים והחסרים בלימוד גמרא ישתבחו וישתכללו באמצעות העיון בפירוש רש"י לתורה, ובכך יביאו את התלמידים להישגים נאים בלימוד גמרא, כדי להגדיל תורה ולהאדירה.